

”שרייב און פֿאַרשרייב!” – גוט אַזוי, נאָר ווער וועט’ס קענען לייענען?

Vem kommer att kunna läsa Förintelsens berättelser?

“Shrayb un farshrayb!”

“Beskriv det och teckna ner det för alltid!” Ungefär så var andemeningen i den uppmaning som spreds under och efter Förintelsen – *der khurbn* eller Förödelsen, som termen lyder på jiddisch. Man skulle vittna om vad man bevittnat, både som en varning och för att förhindra en upprepning. Det var viktigt att beskriva det ofattbara och på något sätt därigenom också ge en mening till så många meningslösa död. Genom berättelserna fanns deras liv ändå kvar.

Många av dessa tidiga vittnesutsagor skrevs på jiddisch, eftersom de flesta av de drabbade talade detta språk. Den store poeten Avrom Sutzkever ville själv vittna under rättegången i Nürnberg på jiddisch. På sitt och offrens språk ville han berätta om gettot i Vilna och partisanernas kamp i skogarna runt staden. Men hans begäran avslogs.

Den unge Eli Wiesel var efter kriget verksam som journalist och fri skribent i Paris. Hans första stora bok hette ursprungligen “Un di velt hot geshvign”, det vill säga “Och världen teg”. Den ursprungliga jiddischversionen utkom 1956, översattes senare till franska och engelska och kom i början av 1960-talet ut som en nedkortad trilogi under titeln Natten, Gryningen och Dagen. Det skulle vara intressant att jämföra de olika språkversionerna för att se hur mycket som tagits bort från den ursprungliga. Det är inte ovanligt att en hel del text ändras eller helt enkelt försvinner ur jiddischoriginal, eftersom förläggarna menar att en ickejuidisk läsare inte förstår eller är intresserad av specifikt judiska frågor.

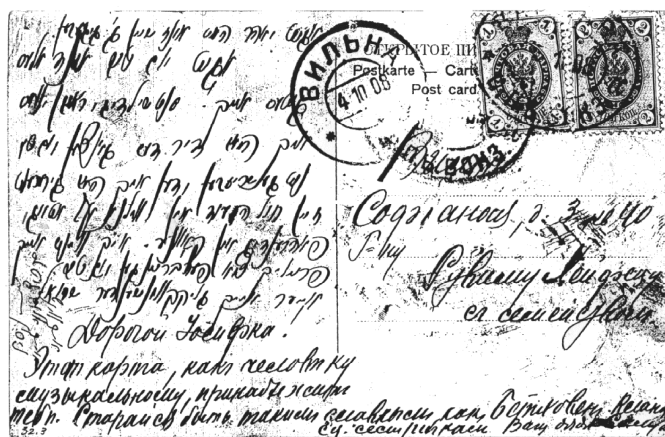
Språket är nyckeln till det förflutna

Det finns alltså mängder av manuskript på jiddisch som väntar på att bli översatta. Det stora Ringelblumarkivet från Warszawas getto har bearbetats och utgivits i delar ända sedan den första och andra delen av det återfanns 1946 och 1950. Den tredje återstående delen av detta så kallade Oyneg Shabbes-arkiv har ännu inte återfunnits. Dessa dokument förvaras på Judiska Historiska Institutet i Warszawa. Om några år beräknas allt tillgängligt material vara utgivet i bokform. Det kan redan nu studeras digitalt på Institutets hemsida. Under alla år sedan kriget har det funnits kadrer av jiddischtalande forskare och arkivarier, som haft språket som sitt modersmål. Men nu står man inför ett sant dilemma; det finns ytterst få yngre förmågor, som kan ta över. Institutet har dessutom en stor mängd dagböcker, brev och handskrivna anteckningar, som väntar på att översättas. Men av vem? Det finns förstås kopior av arkivet både i USA och i Israel så hoppet är inte helt ute. Men i Polen, där allt en gång nedtecknades, finns det inte många som kan fylla luckorna efter dem som av naturliga skäl är borta.

Ett exempel på den nya generationen forskare och jiddischister är Karolina Szymaniak, som anställts som så kallad hjälpprofessor vid ovannämnda institut. En nyut-

kommen bok av Szymaniak är en kommenterad version av Rachela Auerbachs (Rokhl Oyerbakhs) Dagbok från Warszawas getto. Hon utgår från jiddischoriginalen, som läsaren möter i boken. Auerbach var själv medarbetare till historikern Emanuel Ringelblum och senare verksam som forskare på Judiska Historiska Institutet. Hon var med i den första kommissionen som undersökte Treblinka. En annan roll hon hade var som poeten Itsik Mangers kvinna, då han levde i Warszawa under 1930-talet.

För att kunna förstå en text som Auerbachs och även andra mindre professionella krävs dubbel kulturkunskap, både polsk och judisk. Det är den springande punkten och då frågar man sig vem som ska ta över, vem kommer att kunna tyda texterna, både i konkret och även i överförd betydelse? Ortnamn, anspelningar på lokala företeelser, dialektala varianter, pseudonymer och förtäckta berättelser, som var nödvändiga för att kringgå den tyska censuren. “*Itst forn mir oyf a khasene*” betydde inte att “Nu far vi till ett bröllop” utan tvärtom: nu har slutet kommit för oss.

Kort från Vilna rörande Jascha Heifetz, skrivet på jiddisch och ryska

Åtkomsten till det förflutna gäller också på betydligt närmare håll. Jag tror att det i många judiska familjearkiv här i Göteborg finns gulnade dokument och handskrivna brev på jiddisch. Men vem kan läsa dem? Hur ska innehållet kunna föras vidare till barn, barnbarn och deras familjer? Jag har haft förmånen att se några sådana brev och även i vissa fall lyckats tyda och översätta dem. Jag har förstått hur viktigt det varit för dem som vänt sig till mig för att kunna ta del av innehållet.

Vad gäller brev och konsten att tyda dem kan skrivas mycket, ja, faktiskt *a gantse megile*. Men det får bli en annan gång.

Tankarna i månadens artikel aktualiserades sedan jag läst den utmärkta engelska översättningen av Blume Lempels novellsamling *Oedipus in Brooklyn*, som ursprungligen skrevs på jiddisch. Tänk om översättarna Taub och Cassedy inte hade behärskat jiddisch så väl och läsarna hade undanhållits dessa fantastiska texter! Boken kommer snart att finnas på Församlingsbiblioteket.

Text Staffan Böös, bild från internet